

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті аналізується понятійно-категоріальний інструментарій політичної антропології як інституціолізованого напрямку політичних студій. Досліджуються межі застосування традиційних понятійних інструментів в антропологічному аналізі незахідних політичних форм, технік та механізмів владного контролю. Розглядається особливість незахідного політичного процесу як простору застосування антропологічного методу дослідження. Робляться висновки щодо перспектив розвитку понятійного інструментарію політичної антропології.

Ключові слова: політична антропологія, понятійно-категоріальний апарат, традиційне суспільство, перехідне суспільство, влада, традиційна політична культура, традиційне володарювання, антропологічний метод.

Крысенко О.В.

ПЕРСПЕКТИВЫ РОЗВИТИЯ ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

В статье анализируется понятийно-категориальный инструментарий политической антропологии как институционализованного направления политических студий. Исследуются пределы применения традиционных понятийных инструментов в антропологическом анализе незападных политических форм, техник и механизмов властного контроля. Рассматривается особенность незападного политического процесса как пространства применения антропологического метода исследований. Делаются выводы относительно перспектив развития понятийного инструментария политической антропологии.

Ключевые слова: политическая антропология, понятийно-категориальный аппарат, традиционное общество, переходное общество, власть, традиционная политическая культура, традиционное господство, антропологический метод.

Krisenko A.

THE PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL-CATEGORICAL INSTRUMENTS OF POLITICAL ANTHROPOLOGY

The conceptual-categorical instruments of political anthropology as institutional way of political studies are analyzed in the article. The limits of applying of traditional conceptual instruments in anthropological analyze of non-western political forms, techniques and mechanisms of power control are studied. The character of the non-western political process as the space of applying of anthropological method of researches is considered. The conclusions about perspectives of development of the conceptual-categorical instruments of political anthropology are made.

Key words: political anthropology, conceptual-categorical instruments, traditional society, transition society, power, traditional political culture, traditional domination, anthropological method.

Актуалізація антропологічних досліджень пострадянського політичного простору, що знаходиться у перехідному стані, значним чином пов'язана із появою нетипових для „європейського погляду” на суспільну модернізацію політичних режимів [1,2,3]. Традиційні уявлення про структуру сучасного політичного процесу, на протязі новітньої

історії, формували та відтворювали стійкі дискурсивні форми щодо універсальності алгоритму модернізаційних перетворень [4]. Відповідно до даних дискурсивних побудов політична модернізація або демократичний транзит (що уособлює собою перехід до демократії шляхом лінійного розвитку) є процес/процеси побудови демократичної політичної системи. Цілком логічно, що створювати сучасну політичну систему повинні були *демократи*, шляхом запровадження відповідного політичного режиму. Контекстом для створення демократичної політичної системи мали виступати економіка, що функціонує за ринковими принципами, національна правова держава, що виступає контекстом демократичного процесу та інститути громадянського суспільства. Залишивши за дужками питання про існування демократів взагалі зауважимо лише, що якщо демократів в перехідних суспільствах не існує, за законом дискурсу їх потрібно вигадати, уявити або призначити. В першу чергу це пов'язано з тим, що якщо логічно припустити наступний факт: еліти що керують західними демократіями не можуть бути недемократичними (інакше це вже не демократії) то й їхні контрагенти в „незахідному політичному просторі” повинні бути демократичними (або найдемократичнішими серед автократичних). В іншому разі західним елітам неможливо пояснити своїм виборцям-демократам, чому вони мають справу з місцевими автократами, в той час мають існувати „місцеві демократи” (відповідно до існування дискурсу про універсальність цінностей пов'язаних із сучасністю як цивілізацією).

Відповідно до проблем, що виникають у контексті аналітичного апарату політичних досліджень, предметом даного дослідження виступив аналіз понятійно-категоріального інструментарію політичної науки та межі його застосування у дослідженнях незахідного політичного процесу (*non-western political process*). Причому слід зробити наголос, що ми не ставимо під сумнів понятійно-категоріальний апарат політичної науки як такий, адже немає жодних сумнівів щодо його адекватності. Цілком зрозумілою та авторитетною є методологічна верифікація результатів дослідження політичних процесів та явищ, котра відтворюється за допомогою категоріальних інструментів, аналітичних схем, що будуються на термінологічних конструкціях. Разом з тим, базовою гіпотезою нашого дослідження є припущення, що дослідження незахідного політичного процесу та політичних феноменів, що отримали власний інституціональний дизайн саме в просторі незахідного політичного процесу, потребує нових понятійно-категоріальних інструментів. Мова йде не про заміну традиційних понять та категорій політичної науки, а про розширення набору понятійно-категоріального інструментарію, залучення нових термінологічних винаходів, формалізацію нових уявлень про структуру незахідних політичних практик.

Окремого розгляду потребує термінологізація понятійно-категоріального апарату сучасних політичних досліджень. Адже відповідно до лат. *terminus* – межа, кордон – термінологізація є процесом аксіоматичного визначення та термінологічного окреслення поняття, форматизації меж його застосування та сприйняття як наукової категорії. Ефективність термінологічного окреслення поняття, конвенціалізація його сенсу є основною запорукою адекватності аналітичної категоризації поняття, його інструментарної спроможності. Головним завданням, призначенням терміну є прозоре, стійке та зрозуміле відображення поняття, фактично термін є есенцією поняття, винаходом, що не стільки звужує понятійний сенс, скільки обмежує його об'єктивність найбільш характерними предметними рисами. У спрощеному вигляді термінологізація це обмеження множини розуміння окремого феномену (а іноді й уявлення його окремоті) конкретними рамками, тобто створення термінів поняття – меж поняття. Як наслідок з'являються наукові терміни, що є цілісними, неподільними одиницями та інструментами аналізу й у свою чергу набувають нового сенсу – *понятійно-категоріального інструментарію* конкретного дослідження. В нашому випадку мова йде про формування сталого набору понятійних інструментів західної політичної науки, що останні декілька десятиліть перетворився на універсальний набір інструментів політичних розвідок,

дискурсивний модус західної політичної науки. В першу чергу це поняття, з якими є нероздільно пов'язаною політична історія та сучасні політичні процеси західного світу: політична партія, політична система, політичний режим, форма правління, виборчий процес, ідеологія, публічна влада, національна держава, громадянське суспільство, ринкова політекономія, демократія та ін. Не в останню чергу мова йде й про певні принципи, що відтворюються відповідно до вищеназваних понять: типологізація політичних систем (наприклад, розподіл на примітивні, традиційні та сучасні); типологізація політичних режимів (наприклад, розподіл на демократичні, авторитарні та тоталітарні); розподіл влади на 3 гілки – законодавчу, виконавчу та судову; національна та правова держава як взірцевий результат національного та державного будівництва; партійна системи, що забезпечує необхідний рівень представництва громадян у системі владних інститутів та ін.

Окремим важливим питанням є відповідність різних філологічно-семантичних традицій застосування та використання понятійно-концептуальних інструментів. Так, авторитетний російський вчений Михайло Ільїн звертав увагу політичних дослідників на „...складну та проблематичну ситуацію, що виникає при співставленні певних автохтонних російських понять, наприклад, свобода, влада, справедливість, держава та ін. з їх європейськими версіями, що мають відмінні когнітивно-метаморфічні витoki, семантичне наповнення та історію. Виникає проблема еквівалентності понять, що аж ніяк не набуває суто академічного характеру. Дійсно, коли заходить мова про принцип верховенства права в правовій державі, то дуже важливо чітко усвідомлювати, що саме розуміється під правом, що – під державою, а що під верховенством. Через те, що формальна згода із даним принципом росіянина та англійця, німця та литовця, італійця та грузина зовсім не означає, що вони згодні по суті. А суть пов'язана з тією практикою, що виявилася узагальненою в розумінні (*в поняттях* авт. прим.) та стала закріпленою в мовній формі з одного боку, а з іншого – оформилася у відповідні політичні інститути” [5, с.38].

Отже, відповідно до класичного наративу політичної теорії, центральною категорією політичної науки є політична система суспільства. В той же час, ключовим питанням формування демократичної політичної системи є її наповнення, тобто універсальний набір системних елементів і механізмів їх взаємодії, що роблять її демократичною. Звісно, питання є доволі опрацьованим і класичні концепти Д. Істона, Г. Алмонда, У. Ростоу, Р. Арона та ін. авторитетних дослідників доволі чітко фіксують рамку роздумів навколо політичної системи взагалі та її інтерпретації як демократичної зокрема [6, с. 299; 7]. Але разом із очевидною концептуальною ясністю такої категорії політичної науки як політична система суспільства, що, безумовно, являє собою винятковий рівень абстракції та уявлень про політичне, її аналітично-понятійний рівень залишається доволі дискусійним. На нашу думку, нові дискусії щодо аналітичної перспективи даного поняття як політичної категорії вочевидь впливають із її „неуніверсального дослідницького статусу”. Мова йде в першу чергу про наслідки застосування даного понятійного рішення в антропологічних дослідженнях незахідного політичного процесу, в дослідженні незахідних політичних явищ, що імітують або симулюють сучасні західні політичні інститути та структури, а часто-густо вступають із ними в запеклу боротьбу за життєвий простір та еволюційну перспективу [8].

Окремим випадком понятійно-категоріальної дилеми є питання щодо інституту президента як категорії, що потребує свого розширення. Політичні трансформації незахідного світу відкрили нову хвилю переходів до авторитарно-демократичних синтезів [3; 9]. Одним із таких синтезів є автократична форма „патронажного президентства”, що знаходить своє вираження в інституціональних модифікаціях пострадянських держав. Наскільки в даному разі патронажне президентство є відображенням вертикально мобілізованої системи інститутів президентської форми правління, питання суто риторичне. Адже формування патронажно-клієнтальних відносин та відтворення

традиційних інститутів влади [1] це одна політична феноменологія, а президентська форма правління це результат іншої *інституціональної історії*. Патронажне президентство є невід'ємним результатом від функціонування інституціональної подушки, що стимулює олігархічні тенденції у „перехідних суспільствах”, звужує канали доступу суспільства до економічних та адміністративних ресурсів, гальмує динаміку „вертикальних ліфтів” у структурах соціально-політичної стратифікації. В той час як інститут президентства в сучасних західних демократіях є найбільш дієвим запобіжником проти олігархічних тенденцій, стимулює розвиток інститутів публічної влади, гарантує ефективне функціонування державно-публічної інфраструктури [10], створює режим плебісцитарної демократії. Тобто феноменологічна різниця між понятійними категоріями „президентське правління” та „патронажне президентство” доволі суттєва, адже якщо перша виступає контуром розвитку публічних інститутів влади то інша, навпаки, її гальмує, руйнує, сприймає публічну систему як агресивне середовище для патрона-президента.

Представництво інтересів (політичних, економічних, соціальних та ін.), що реалізується за допомогою представницької моделі влади в західній політико-правовій традиції не збігається з моделлю реалізації інтересів, що досягається за допомогою інститутів покровительства в незахідній політичній традиції [1; 11]. Пострадянські політичні приклади, коли приватне політичне покровительство використовується „бізнес-клієнтами” задля втечі від оподаткування, задля перерозподілу фінансових потоків та нейтралізації фіскальної політики уряду демонструють другорядність представницьких механізмів влади та виключну життєздатність неформальних інститутів та практик влади. Правоохоронні органи влади також займають свою нішу в неформальній політекономії патронажу, перетворившись в органи „силові” та такі, що вільно використовують власне право на силове підприємництво [12]. Окремого розгляду потребує класична західна концепція розподілу інститутів державної влади на три відокремлені гілки. Західна аксіоматика демократичного розвитку вимагає розподілу влади на три автономні складові: законодавчу, виконавчу та судову, цілком логічно на досвіді західного політичного процесу демонструючи ефективність такого поділу. Відповідно до західної політичної традиції цей принцип є категоріальним індикатором рівня демократичності політичної системи. Водночас слід зважати на той факт, що слаба гілка влади в перехідному суспільстві є „спокусою” до експансії з боку інших гілок влади, тобто слабка судова влада в країні стимулює перманентну боротьбу між законодавчими та виконавчими інститутами влади за „право” адмініструвати правову систему, тим самим розхитуючи державний апарат, знищуючи один одного. Наскільки адекватність західної концепції розподілу влади є універсальною, чи є вказана концепція незамінним маркером у побудові сучасного демократичного державного апарату? Чи слід ставити на терези можливу ефективність незахідної політичної системи з одного боку та реалізацію сталих демократичних принципів західної політичної культури з іншого? Питання, що навряд чи отримують просту та швидку відповідь.

Окремим випадком досліджень є становлення та формування партійних систем на незахідному політичному просторі [13] та пострадянському просторі. Адже мова йде про існування структур (клани, трайби та ін.), що отримують політичне оформлення, але не стають політичними партіями за своєю суттю. В першу чергу слід виокремити роботу американського вченого Генрі Хейла. За допомогою оригінальної концептуально-теоретичної рамки, варіації методів: від статистичних до антропологічних, дослідник зміг продемонструвати те, що будівництво російської партійної системи було зупинене появою на противагу політичним партіям (political parties) альтернативних, неформальних партійно-політичних інститутів (party substitutes). У першу чергу мова йде про формування таких заміників політичних партій, як *політичні штаби* (political machines) місцевих губернаторів та *неідеологічні партії*, що спонсорувалися центральними й регіональними бізнес-лідерами (oligarchs) [14]. Головною перевагою вказаного

дослідження наразі є постановка питання про співвідношення на політичному ринку двох видів інститутів: з одного боку, формалізованих західною політичною теорією – політичних партій, а з іншого – їх неформалізованої альтернативи, що є типовою для незахідного політичного процесу – політичних штабів та неідеологічних партій - субститутів та заміників основних агентів політичного представництва в сучасній політичній системі. Політичні штаби та партійно-політичні сурогати, чия діяльність продукувалася впливовими фінансово-промисловими групами, „олігархічними структурами”, змогли витіснити політичні партії з електорального ринку, з ринку конкурентної боротьби за голоси виборців в маргінальну (позаелекторальну) сферу політичного простору. Фактично мова йде про те, що політичні партії позбавлені можливості участі в політичному процесі, в той час як партійно-політичні сурогати продукують „монополію на електоральному ринку” та створюють ефект „закриття політичного ринку”. Однією з причин сучасних проблем демократичного розвитку Росії Г. Хейл називає слабкість російського електорального ринку, що випливає з наступних факторів: недовіра пострадянських виборців до „ідеї партії”; радянський режим зруйнував соціальну інфраструктуру, що формувала соціальні кліважі, які в свою чергу являли собою підґрунтя партійного будівництва; російські політичні інститути не надсилали вірних сигналів щодо розбудови партійної системи; російські керманічі, губернатори зберігали партійні структури „слабкими” задля використання їх у власних цілях та задля запобігання можливої конкуренції з їхнього боку; потенціальні партійні активісти не були економічно забезпеченими та соціально захищеними, отже, часто-густо мали обирати або залишити основну роботу або покинути партійну діяльність; особисте зневажливе ставлення Президента Росії Б.Єльцина до політичних партій та ін. [14, р. 4-5].

Отже, зробивши наголос на обмеженості застосування традиційного набору понятійно-категоріального інструментарію в антропологічних студіях (політична система, режим, політичні партії, інститут президента та ін.), зауважимо, що окремим евристичним ресурсом, на думку сучасних авторитетних дослідників [15; 16], є концепція ринків, а саме ідея розгляду політичного процесу в категоріях ринку, маркетизації інститутів державної влади та розгляду окремого політичного простору як замкненого політичного ринку. Відповідно до даної концепції, ринок являє собою інституціонально оформлений простір, в якому елементи „структурованих позицій” доповнюються локальними порядками та аренами взаємодії акторів, в яких відтворюються інститути: правила та способи розподілу ресурсів, методи здобуття ресурсів, права власності, структури управління та правила обміну. За даними правилами криються владні відносини. Ведучі учасники ринку (incumbents) використовують свої владні ресурси та специфічні соціальні навички, щоб стабілізувати або змінити існуючі правила та культурні схеми, що дозволяють інтерпретувати ситуацію. Вони вибудовують статусні ієрархії, що дають їм можливість відтворювати власні переваги на політичному ринку [17; 16].

Як загальний висновок слід зазначити наступне: нетиповість політичних явищ, що є відображенням або складовими незахідного політичного процесу здебільшого є побічним результатом застосування „універсального набору” понятійно-категоріальних інструментів політичного аналізу. Тобто мова йде не лише про межі застосування традиційних для західної політичної сфери теорій та концепцій, але й про обмеженість універсальних категорій західної політичної науки в дослідженні незахідного політичного простору. Вочевидь необхідність або розширення категоріального набору політичної науки за рахунок нових категорій, або створення нових методологічних інструментів дослідження, що дозволять працювати із універсальним набором понятійно-категоріальних інструментів. Окремим явищем залишається проблема чіткої типологізації політичних явищ та продуктів політичних процесів. На нашу думку, епоха типологізації закінчується разом з епохою Модерна, постмодерна реальність викликає до життя нову політичну діалектику з її ресурсом синтезу: нові суспільства створюватимуть нові інституціональні реальності, з'являтимуться як політичні організми з модифікованою

фізіологією, так і політичні структури, що відтворюватимуть архаїчні інститути та правила. Одне залишиться незмінним: політична реальність потребуватиме адекватного набору інструментів її дослідження, нової більш ефективної теоретико-методологічної рамки, а, отже, перманентно підсилюватиметься актуальність понятійно-категоріальної площини політичного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев М.Н. Клиентелизм и российская государственность: исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России: [2-е изд. доп.] / М.Н. Афанасьев. – М. : Московский общественный научный фонд, 2000. – 318 с.
2. Куртов А. „Ханский круг”: система власти в Центральной Азии / Аждар Куртов // Прогнозис. – 2007. - №1(9). – С. 316–331
3. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / А.А. Фисун. – Харьков : Константа, 2006. – 352 с.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
5. Ильин М.В. Слова и смыслы: опыт описания ключевых политических понятий / М.В.Ильин. – М. : „Российская политическая энциклопедия”, 1997. – 432 с.
6. Политология: [научное издание / сост. и ред. Н.И. Сазонов]. – Х. : Фолио. – 2001. – 831 с.
7. Дегтярев А.А. Основы политической теории [Электронный ресурс] / А.А. Дегтярев. – Режим доступа : http://polbu.ru/degtzarev_polittheory
8. Frank A.G. On „Feudal” Modes, Models and Methods of Escaping Capitalist Reality / A.G.Frank // Economic and political weekly. – 1973. – Vol. 8. – №1. – P.36–37.
9. Эйзенштадт Ш. Пути к различным вариантам ранней современности: сравнительный обзор / Шмуэль Эйзенштадт, Вольфганг Шлюхтер // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – 189–202 с.
10. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / Вейн Парсонс. – К. : Вид. дім „Кисво-Могилянська академія”, 2006. – 549 с.
11. Брусина О.И. Социально-правовые системы новых среднеазиатских государств в контексте теории правового плюрализма [Электронный ресурс] / О.И. Бусина. – Режим доступа : www.jurant.iea.ras.ru
12. Волков В.В. Силовое предпринимательство: экономико-социологический анализ / В.В. Волков. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ , 2005. – 350 с.
13. Косухин Н.Д. Особенности партийного строительства и партийной системы в государствах Тропической Африки / Н.Д. Косухин // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Политология. – 2004. – № 1 (5). – С. 107–118.
14. Hale Н. Е. Why not Parties in Russia? Democracy, Federalism, and the State / Н. Е. Hale. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 276 p.
15. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е.Г. Морозова. – М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. – 247 с.
16. Радаев В.В. Социология рынков: к формированию нового направления / В.В. Радаев. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 328 с.
17. Рынок как механизм воспроизводства власти /Антон Олейник // Pro et Contra. – март-июнь 2008. – С. 88–106.